

Adrian Drabik, Piotr Myszkowski
(Biblioteka Jagiellońska)

Biblioteki cyfrowe wobec dzieł objętych ochroną prawną

Autorskie prawa majątkowe a digitalizacja

Zadaniem biblioteki cyfrowej jest udostępnianie utworów w postaci cyfrowej. Możliwość przekazywania dzieła drogą elektroniczną stwarza też ewentualność jego reprodukcji przez każdą osobę mającą do niego dostęp. Z tego względu najistotniejszymi regulacjami określającymi sposoby publikowania zasobów cyfrowych określać będą m. in. przepisy o dozwolonym użytku publicznym [Barta i in. 2005, s. 308].

Kluczowe znaczenie dla zagadnienia będzie też miała ustawa o bibliotekach, a konkretniej jej art. 5 definiujący materiały biblioteczne. Zgodnie z rozumieniem przepisów, materiał zdigitalizowany jest materiałem bibliotecznym w takim samym stopniu, jak „tradycyjne” zbiory biblioteki. Tym samym w dużym stopniu przepisy o udostępnianiu będą miały analogiczne zastosowanie. Prawo Unii Europejskiej dotyczące zagadnienia jest zawarte w odpowiednich dyrektywach. Zostały one zaimplementowane do prawa polskiego poprzez dodanie nowych punktów i modyfikacji już istniejących w ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych [Stanisławska-Kloc 2005].

Twórca z racji utworzenia dzieła posiada ustalone przez ustawę następujące prawa: autorskie prawa osobiste i prawa majątkowe. Rozgraniczenie tych dwóch pojęć pozwala na precyzyjne tworzenie regulacji prawnych i daje duże możliwości zarówno twórcom, jak i bibliotekom cyfrowym. Autorskie prawo osobiste odnosi się do sfery niemajątkowej interesów twórcy. Ochrona prawna z tego tytułu nie jest ograniczona w czasie. Autorstwo zostaje uznane z chwilą ustalenia utworu. Nie można się go zrzec ani go zbyć. W ten sposób można więc stwierdzić dokładnie autorstwo dzieła. Na podstawie tych praw można rościć prawa majątkowe do utworu. Ustawa głosi, że jedynie „twórcy przysługuje wyłączne prawo do korzystania z utworu i korzystania z niego na wszystkich polach eksploatacji oraz do wynagrodzeń za korzystanie z utworu” (art. 17). Prawa te jednak mogą być w różnych

formach przekazywane. Za pomocą regulacji praw majątkowych ograniczane jest udostępnianie utworu przez biblioteki cyfrowe. Art. 36 ustawy o pr. aut. określa czas trwania praw majątkowych. Zgodnie z ustawą mają one moc prawną nie dłużej niż 70 lat po śmierci ostatniego współtwórcy dzieła [Barta i in. 2005, s. 228–230].

W art. 23 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych określone są granice użytku osobistego, a w art. 24-33 dookreślone są zasady użytku publicznego. Za pomocą tych regulacji można określić, na jakich warunkach biblioteka ma możliwość udostępniania utworów objętych ochroną autorskich praw majątkowych. Ustawodawca w zamiarze nie chciał ograniczyć dostępu do dóbr kultury wykorzystywanych w celach naukowych. Z drugiej strony nie mogło się to odbyć kosztem twórców. Ponieważ te dwie wytyczne determinowały tworzenie regulacji prawnych, to przepisy powinny stworzyć kompromisową sytuację pomiędzy właścicielami autorskich praw majątkowych a instytucjami nauki. W tym celu określono wynagrodzenie z tytułu masowego zwielokrotnienia na użytek osobisty (art. 20 i 211) oraz sprecyzowano, jakie osoby mogą zostać objęte użytkowaniem osobistym (art. 23 ust. 2). Ustawa nie zezwala w żaden sposób na nieograniczone udostępnianie utworów, do których nie wygasły prawa majątkowe. Przepisy te mogą mieć zastosowanie jedynie w przypadku zbiorowego udostępniania przez instytucję, która uiściła wynagrodzenie z tytułu masowego zwielokrotnienia [Barta i in. 2005, s. 307–310; Stanisławska-Kloc 2005].

Zgodnie z podanymi wyżej regulacjami prawnymi digitalizowanie przez bibliotekę (z racji innej formy kopiowania dzieła) jest wkroczeniem w monopol praw majątkowych twórcy. Jednak w ramach określonego w ustawie dozwolonego użytku chronionych utworów (art. 28 pkt 2 ust. o pr. aut.) biblioteka ma prawo do zwielokrotnienia dzieła, czy zlecenia zwielokrotnienia, w celach archiwizacji zasobów. Ten wyjątek umożliwia więc digitalizację, ale nie publiczne udostępnianie [Stanisławska-Kloc 2005]. Dla chronionych w ten sposób dzieł jest więc niemożliwa prezentacja w bibliotece cyfrowej bez porozumienia z właścicielem tej kategorii praw majątkowych (należy zaznaczyć, że twórca posiadając monopol, może zbyć czy przekazać tylko część uprawnień z tego tytułu). Jak najbardziej biblioteka również może być właścicielem praw majątkowych do dzieł objętych ochroną prawną. Zawarcie stosownej umowy z twórcą pozwalać może na konkretne formy użytkowania, które odpowiadałyby potrzebom biblioteki cyfrowej.

„Przywilej biblioteczny” a biblioteki cyfrowe

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej ustawa o prawie autorskim wymagała nowelizacji - implementacji Dyrektywy 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów prawa autorskiego i praw pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym. Wprowadzono ją ustawą z dnia 1 kwietnia 2004 r. (Dz. U. 2004 nr 91 poz. 869), której przepisy weszły w życie z dniem akcesji do UE (1 maja 2004 r.). Regulowała ona szereg zjawisk prawnoautorskich związanych z coraz szybszym postępem technologicznym [Hetman 2004, s. 5]. Jednym z nowo wprowadzonych przepisów był pkt 3 dodany do art. 28, poszerzający zakres dozwolonego użytku chronionych ustawą utworów. Brzmi on następująco: [Biblioteki, archiwa i szkoły mogą:] „udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek”.

W momencie wprowadzanie nowelizacji digitalizacja w Polsce trwała, lecz bez wątpienia przeżywała dopiero swe „szczęście lata”. W kraju istniało zaledwie kilka bibliotek cyfrowych (pierwsze z nich powstały w roku 2002), jednak omawiany punkt ustawy, będący elementem tzw. „przywileju bibliotecznego”, miał (i ma) znaczenie przede wszystkim dla nich. Jakie jednak jest to znaczenie? Jakie możliwości daje przepis znowelizowanej ustawy w kontekście tworzenia i udostępniania zasobów cyfrowych?

Najprościej mówiąc, przepis ten pozwala udostępniać cyfrowe wersje utworów objętych ochroną prawnoautorską - bez konieczności uzyskiwania zgody właścicieli autorskich praw majątkowych - na komputerach znajdujących się na terenie biblioteki, z uwzględnieniem badawczych lub poznawczych celów takiego udostępnienia.

Przed omówieniem praktycznych konsekwencji przepisu warto przedstawić - w poszukiwaniu wskazówek - krótki przegląd związanej z problematyką prawa autorskiego literatury. Pierwsze komentarze do nowej ustawy albo omawiały pkt 3 art. 28 bardzo pobieżnie, właściwie bez interpretacji [Hetman 2004, s. 14], albo nie wspominały o nim w ogóle [Barta i in. 2005]. Pierwszym istotnym głosem w tej sprawie wydaje się poświęcony omawianemu punktowi fragment opinii prawnej sporządzonej dla Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej [Stanisławska-Kloc 2005]. Autorka wyjaśnia w niej zakres uprawnień, jaki określa

pkt 3 ustawy o prawie autorskim, jednocześnie podpowiadając możliwości ich wykorzystania (związane z kontrolą dostępu zapewniającą spełnienie warunku „celów badawczych lub poznawczych”). W nowszych publikacjach pktowi 3 poświęca się już nieco więcej miejsca, wpisując go właśnie w kontekst bibliotek cyfrowych. Zwraca się uwagę zarówno na zawarte w nim dodatkowe uprawnienie dla bibliotek, jakim jest możliwość udostępniania w postaci cyfrowej zbiorów, co do których nie wygasły jeszcze autorskie prawa majątkowe [Gienas 2011, s. 224], jak i na zawężenie tej możliwości do terenu biblioteki, co znacząco ogranicza sferę zastosowania tej licencji dla bibliotek wirtualnych [Barta, Markiewicz 2010, s. 178].

Przepis ten - mimo znacznych ograniczeń, które są jednak przecież zgodne z zasadniczą ideą prawa autorskiego, czyli koniecznością ochrony słuszych interesów twórców i wydawców - nadal wydaje się bardziej przywilejem niż restrykcją i może służyć rozwojowi bibliotek cyfrowych. W jaki sposób? Oczywiście jest, że ograniczenie udostępniania zdigitalizowanych zasobów do siedziby biblioteki zawęża możliwość realizacji podstawowej idei bibliotek cyfrowych, jaką jest jak najskuteczniejsze poszerzenie skali dostępności do zbiorów, co w najdoskonalszej sytuacji równa się ich publikacji w Internecie, który zapewnia dostęp na skalę globalną. Konieczność udania się do biblioteki dla skorzystania z zasobów z pewnością nie stanowi rozwiązania satysfakcjonującego członka dwudziestopierwszowiecznego społeczeństwa wiedzy. Jednak konflikt między słusznymi roszczeniami twórców do ochrony owoców ich pracy a coraz szybciej rosnącym zapotrzebowaniem na błyskawiczny dostęp do informacji jest faktem i na jego rozwiązanie z pewnością przyjdzie jeszcze długo poczekać. Określona w pktcie 3 art. 28 ustawy licencja dla bibliotek - odpowiednio użyta - daje możliwość chociaż częściowego złagodzenia tego konfliktu. Bo choć zapewniony na jej podstawie dostęp nie jest błyskawiczny, z pewnością jest łatwiejszy. Składa się na to kilka czynników (a poniższa lista z pewnością nie wyczerpuje zalet takiego rozwiązania):

- czytelnik może uzyskać dostęp do zasobów wyłączonych z udostępniania w trybie tradycyjnym (unikatów, egzemplarzy archiwalnych);
- możliwy jest jednoczesny dostęp wielu czytelników do tego samego utworu (ograniczeniem jest tutaj jedynie liczba stanowisk komputerowych, a nie egzemplarzy dzieła);
- udostępnianie kopii cyfrowych wydłuża życie egzemplarzy oryginalnych (szczególnie w przypadku bardziej narażonych na zniszczenie czasopism);

- wyszukiwanie publikacji w bibliotece cyfrowej, gdzie zasoby organizowane są w sposób dostosowany do potrzeb współczesnego użytkownika informacji (przejrzysta prezentacja, proste schematy metadanych) dla wielu czytelników okazuje się łatwiejsze od przeglądania tradycyjnych katalogów, a możliwość pełnotekstowego przeszukiwania samego dzieła (nawet jeśli rozpoznanie znaków nie jest w pełni skuteczne) z pewnością z powodzeniem zastępuje kartkowanie wielu tomów w poszukiwaniu właściwej informacji.

Wykorzystanie możliwości, jakie daje omawiana licencja, z pewnością przynosi wymierne korzyści czytelnikom. Wiele bibliotek cyfrowych oferuje tego rodzaju dostęp do zbiorów, prezentując w ten sposób najbardziej poczytne w bibliotece podręczniki (np. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego) współczesne czasopisma lokalne (np. Opolska Biblioteka Cyfrowa) czy unikatowe egzemplarze książek z różnych dziedzin (np. Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa). Opisy chronionych prawem autorskim zbiorów, widoczne w Internecie (a więc - w przeciwieństwie do większości katalogów bibliotecznych - możliwe do zaindeksowania przez wyszukiwarki, a przez to łatwiejsze do odnalezienia), opatrzone są informacją o sposobie ich udostępniania i podstawie prawnej, która taki rodzaj prezentacji warunkuje.

Należy też pamiętać, że to, co dziś jest objęte ochroną, jutro, z racji wygaśnięcia autorskich praw majątkowych, przejdzie do domeny publicznej (każdego roku „uwalnia się” w ten sposób dorobek kolejnych twórców). W ten sposób bieżąca cyfryzacja na potrzeby udostępniania lokalnego dostarcza materiału do otwartej prezentacji zasobów w sieci w przyszłości (w przypadku wymienionych przykładowych zastosowań w bibliotekach cyfrowych wystarczy, że zmienione zostanie przypisanie praw dostępu, co w najpopularniejszym w Polsce systemie do budowy bibliotek dLibra może zostać wykonane automatycznie, po uprzednim zdefiniowaniu właściwej daty). Warto też mieć na uwadze fakt, że prawo autorskie ulega ciągłym modyfikacjom, ustawodawstwo w tym zakresie zmienia się w znacznej mierze w związku z rozwojem technologii. Trudno przewidzieć, w którą stronę pójdą ustalenia w tym zakresie, ale zasoby, które można wykorzystać na razie tylko na podstawie pktu 3 art. 28, mogą okazać się budulcem systemu wiedzy opartego na zupełnie nowych zasadach.

Bibliografia:

1. Barta, Janusz, Markiewicz, Ryszard (2010). Prawo autorskie. Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.
2. Barta, Janusz [i in.] (2005). Prawo autorskie i prawa pokrewne: komentarz. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków.
3. Gienas, Krzysztof (2011). Dozwolony użytek chronionych utworów [w:] Ferenc-Szydełko, Ewa [i in.], Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych: komentarz. Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa.
4. Hetman, Joanna (red.) (2004). Ustawa o prawie autorskim z przepisami wykonawczymi. Biblioteka Analiz, Warszawa.
5. Stanisławska-Kloc, Sybilla (2005). Prawo autorskie a biblioteka cyfrowa - opinia prawna sporządzona w ramach projektu KPBC finansowanego z Funduszy Strukturalnych UE. „Biuletyn EBIB” 2005, nr 9. Dostęp: <http://ebib.oss.wroc.pl/2005/70/stanislawaska-kloc.php>
6. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 1997 nr 85 poz. 539).
7. Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r. (Tekst jednolity: Dz.U. 2006 nr 80 poz. 931).